Kestävän kulutuksen ja tuotannon toimikunnan (KULTU) ehdotuksesta kansalliseksi ohjelmaksi 2005 annetuista lausunnoista

laadittu

lausuntoanalyysi

Mika Ilomäki ja Mikael Hildén
Suomen ympäristökeskus

Joulukuu 2005

Tiivistelmä

Ympäristöministeriön sekä kauppa- ja teollisuusministeriön asettama KULTU -toimikunta laati ehdotuksen Suomen kansalliseksi kestävän kulutuksen ja tuotannon ohjelmaksi. Toimikunta sai ohjelmaehdotuksensa valmiiksi kesäkuussa 2005. Ohjelmaehdotusta koskien ympäristöministeriö pyysi yhteensä 71 eri sidosryhmältä ja organisaatiolta lausunnot. Lausuntoja annettiin yhteensä 38 kappaletta, jotka koostuivat julkishallinnon, kuntien, tutkimuksen, etujärjestöjen sekä kansalaisjärjestöjen vastauksista.

Tässä raportissa annettuja lausuntoja on analysoitu. Analyysin tarkoitus oli selvittää mitä seikkoja lausunnonantajat korostivat liittyen aihealueiden priorisointiin, toimenpiteiden merkitykseen ja toteuttamismahdollisuuksiin sekä toimenpiteiden edelleen kehittämiseksi lausunnonantajien toimialoilla. Lisäksi haastateltiin viittä yhteiskunnallisessa johtoasemassa olevaa henkilöä. Lausuntoanalyysin ja haastattelujen tarkoituksena oli luoda perusta ymmärrykselle siitä, miten ohjelmaa kannattaa viedä eteenpäin.

Laaja-alaisen toimikunnan päätyminen yksimieliseen ohjelmaehdotukseen koettiin hyvänä pohjana työn jatkolle. Useat lausunnonantajat ja haastateltavat ymmärsivät toimikunnan työn haasteellisuuden ja korostivat, että Suomi toimii tiennäyttäjänä toteuttaessaan Johannesburg 2002 -konferenssissa sovitun toimenpiteen laatia kansallinen ohjelma kestävän kulutuksen ja tuotannon aikaansaamiseksi.

Informatiivisten ohjauskeinojen merkitys painottui selkeästi toimikunnan esityksestä annetuista lausunnoista. Niin julkishallinto, kunnat, tutkimus kuin etu- ja kansalaisjärjestötkin painottivat tiedollista ohjausta. Keinot ovat helppoja, koska kukaan ei vastusta tiedon lisäystä. Yksittäisistä toimenpide-ehdotuksista kannatusta saivat mm. materiaalitehokkuuden palvelukeskus, oman kulutuksen havainnolliset mallit ja kuluttajille suunnatut viestintäkampanjat. Kokonaisuutena lausunnoissa nostettiin tärkeimmäksi aihealueeksi "Tuotantoa materiaalia ja energiaa säästäen".

Osa toimijoista vastustaa taloudellista ohjausta, vaikka periaatteessa kannattaisikin keinovalikoiman laajentamista. Kielteisten vaikutusten pelko voi estää kokeiluja, ja innovaatioita voi tästä syystä jäädä syntymättä. Taloudelliset ohjauskeinot saivat ennen kaikkea ympäristöjärjestöiltä varauksettoman kannatuksen. Haastateltavat korostivat kansainvälisen talouden ja EU:n asettamia rajoituksia kokeiluille.

Perinteisesti hallinnolliselle ohjaukselle pohjautuva ympäristöpolitiikka jäi annetuissa lausunnoissa selkeään sivurooliin. Informatiivisten ja taloudellisten ohjauskeinojen painottuminen heijastelee ympäristöpoliittisen painopisteen muutosta tuotantolähtöisestä hallinnollisesta ohjauksesta kohti tuotelähtöistä ennakoivaa ympäristöpolitiikkaa. Vaarana on, että lainsäädännöllisen hallinnollisen ohjauksen erittäin tärkeä rooli kestävän tuotannon ja kulutuksen ohjauksessa jää kehittämättä, jos keskitytään liian voimakkaasti pelkkään tiedolliseen ja muuhun vapaaehtoiseen ohjaukseen. Viranomaisilla on ratkaiseva rooli lainsäädännön kehittämisessä. Ohjelmaehdotuksen tavoitteiden toteutuminen edellyttää "KULTU-näkökulman" sisällyttämisen lainsäädännön valmisteluun ja arviointiin.

Toteuttamismahdollisuuksia arvioitaessa kriittisiksi haasteiksi nousivat lausuntojen ja haastattelujen perusteella toimenpidekategorioiden suuri määrä, sekä priorisoinnin, aikataulujen, rahoituksen ja määrällisten tavoitteiden puuttuminen. Näihin tekijöihin on syytä paneutua ohjelman toteutuksessa kuten myös innovatiivisiin toimenpiteisiin liittyvien mahdollisuuksien ja riskien syvälliseen analysointiin.

SISÄLLYS

Tiivistelmä ……. 1

1. Analyysin tavoitteet ……. 3

2. Lausuntomateriaali ja analysointimenetelmät ……. 4
2.1 Lausuntoanalyysi …….. 4
2.2 Lausuntoanalyysiä täydentävät haastattelut……... 5

3. Tulokset …… 6

3.1 Yleismielipiteet …… 6

3.2 Aihealueiden priorisointi ja aihealueista annettujen kommenttien määrät ……. 7

3.3 Oman toimialan kannalta keskeiset toimenpiteet ja niiden edelleen kehittäminen …… 8
Tuotantoa materiaalia ja energiaa säästäen
Vähemmän tavaraa, enemmän elämänlaatua
Viihtyisään ja toimivaan yhdyskuntarakenteeseen
Laatua rakentamiseen
Liikkuminen raiteilleen
Pellolta pöytään kestävästi
Hyvinvointia työhön ja vapaa-aikaan
Julkinen sektori esikuvaksi
Teknologiaa ja innovointia kestävyyden vauhdittamiseksi
Arvot, tiedot ja taidot
Suomella aktiivinen kansainvälinen rooli

3.4 Ohjelmaehdotuksen toteuttamismahdollisuudet …….. 16
Seuranta ja aikataulu
Toimenpiteiden priorisointi ja määrälliset tavoitteet
Toimeenpanon resurssit ja toimijoiden yhteistyö
Ympäristöpolitiikan ohjauskeinot

3.5 Lausuntoanalyysiä täydentävien haastattelujen yhteenveto …… 19

4. Johtopäätökset ……... ……. 22

LIITTEET:
- Lausuntopyyntökirje KULTU –ohjelmaehdotuksesta eri sidosryhmille …….. 25
- Lausuntoanalyysiä täydentävät haastattelut…….. 27

1. Analyysin tavoitteet

Tarkastelun aineistona on ehdotetusta Kestävä kulutus ja tuotanto -toimikunnan ohjelmaehdotuksesta annetut lausunnot. Tehtävänä on selvittää mitä seikkoja lausunnonantajat ovat korostaneet liittyen ainakin

- aihealueiden priorisointiin,
- toimenpiteiden merkitykseen ja toteuttamismahdollisuuksiin lausunnonantajien toimialoilla,
- toimenpiteiden kehittämiseen edelleen.

Lisäksi on tunnistettu lausunnonantajien korostamia mahdollisia muita yleisiä näkemyksiä ja argumentteja. Analyysin tehtävänä on tuoda esiin keskeisiä päättelyketjuja ja argumentteja ehdotuksiin liittyen. Analyysissä on myös tarkasteltu mahdollisuutta ryhmitellä lausunnonantajat toimialojensa ja muiden taustamuuttujiensa suhteen mahdollisten ryhmien välisten erojen ja samankaltaisuuksien löytämiseksi. Analyysin tavoitteena on luoda perusta ymmärrykselle siitä, mitkä toimenpiteistä on helpoimpia kehittää edelleen ja toteuttaa ja mitkä todennäköisesti kohtaavat suurta vastustusta.

Lausuntoanalyysi tehtiin syyskuun 2005 aikana. Työ piti sisällään lausuntojen läpikäynnin ja siirtämisen sähköiseen muotoon, analyysikehikon luomisen, lausuntojen ryhmittelyn ja analysoinnin, alustavien tulosten esittelyn KULTU -toimikunnan puheenjohtajistolle sekä lausuntoyhteenvedon kirjoituksen.

Lausuntoanalyysin lisäksi toteutettiin viiden yhteiskunnallisessa johtoasemassa olevan henkilön haastattelut loka-marraskuussa 2005. Haastateltavat (liitteessä 2) valittiin yhteistyössä KULTU -toimikunnan kanssa. Lausuntoanalyysi ja täydentävien haastatteluiden tarkastelu muodostavat yhdessä aineiston, jonka perusteella tehdään tiivis arvio toimikunnan ehdotusten kehittämiseksi edelleen.

Hankkeen päätutkijana ja lausuntoanalyysin tekijänä toimi Mika Ilomäki. Johtopäätökset -luvun ovat kirjoittaneet yhdessä Mikael Hildén ja Mika Ilomäki. Hankkeen tueksi muodostettiin Suomen ympäristökeskuksen asiantuntijoista ryhmä, johon kuuluivat Jyri Seppälä, Eeva Furman, Alec Estlander ja Raimo Lilja. Ryhmä linjasi kokoavan arvion ja johtopäätösten aihealueet.

Raportti on jäsennelty seuraavasti. Luvussa 2 esitetään aineisto ja analyysimenetelmät. Luvussa 3 kuvataan lausuntojen sisältö sekä haastattelujen yhteenveto. Kaikki luvussa 3 esitetyt näkemykset KULTU-työstä ja -ehdotuksista on otettu suoraan lausunnoista sekä luvun 3.5 kohdalla lausuntoanalyysiä täydentäneistä haastatteluista. Luvussa 4 on tehty eräitä alustavia johtopäätöksiä ohjelmasta ja sen toteutuksesta lausuntojen ja haastattelujen perusteella.

2. Lausuntomateriaali ja analysointimenetelmät

2.1 Lausuntoanalyysi

Kestävän kulutuksen ja tuotannon toimikunta (jatkossa KULTU) sai ohjelmaehdotuksensa valmiiksi kesäkuussa 2005. Ympäristöministeriö pyysi yhteensä 71 eri sidosryhmältä ja organisaatiolta lausunnon ohjelmaehdotusta koskien. Lausuntopyyntö esitettiin kesäkuussa ja vastausaikaa oli elokuun loppuun. Lausuntoja annettiin yhteensä 38 kappaletta, jotka jakaantuivat seuraavasti:

Julkishallinto (8):
Liikenne- ja viestintäministeriö,
Maa- ja metsätalousministeriö,
Oikeusministeriö,
Työministeriö,
Sisäasiainministeriö,
Tiehallinto,
Kuluttajavirasto,
Kirkkohallitus.

Kunnat (2):
Helsingin kaupunki,
Espoon kaupunki.

Tutkimus (6):
Tekes,
Stakes,
Suomen Akatemia,
Elinkeinoelämän tutkimuslaitos,
Metsäntutkimuslaitos,
Tilastokeskus.

Etujärjestöt (13):
Elinkeinoelämän keskusliitto ry,
Metsäteollisuus ry,
Teknologiateollisuus ry,
Rakennusteollisuus RT ry,
Suomen ammattiliittojen keskusjärjestö ry,
Elintarviketeollisuus ry,
Kuntaliitto,
Suomen kaupan liitto ry,
Autontuojat ry, Finfood – Suomen ruokatieto ry,
Ympäristöasiantuntijoiden keskusliitto ry,
Suomalaisen työn liitto ry,
Suomen kuluttajaliitto.

Kansalaisjärjestöt (9):
Suomen luonnonsuojeluliitto ry,
WWF ry,
Natur och miljö rf, Dodo – Tulevaisuuden elävä luonto ry,
Suomen ympäristökasvatuksen seura ry,
Naisjärjestöt yhteistyössä – Kvinnoorganisationer i samarbete NYTKIS ry,
Naisjärjestöjen Keskusliitto ry,
Marttaliitto ry,
Nuorisoliitto Allianssi ry.

Lausunnot siirrettiin sähköisessä muodossa laadullisten tutkimusaineistojen analysointiohjelma Nvivoon, jossa aineisto luokiteltiin ja kategorisoitiin eri teemojen mukaan. Aineiston luokittelu tehtiin kahdesta näkökulmasta. Ensinnäkin vastaukset tarkasteltiin teemoittain lausuntopyynnössä esitettyjen kysymysasettelun mukaisesti. Lausunnot olivat kuitenkin varsin erilaisia eivätkä aina edes

vastanneet lausuntopyynnössä annettuihin kysymyksiin. Tämän vuoksi lausuntoja oli hedelmällistä tarkastella myös induktiivisesti, eli aineistolähtöisesti luokitella lausuntoja aineistosta esiin nousevien teemojen mukaisesti. Tuloksissa luku 3.3 "Oman toimialan kannalta keskeiset toimenpiteet ja niiden edelleen kehittäminen" edustaa ensimmäistä luokittelutapaa ja luku 3.4 "KULTU -ohjelman toteuttamismahdollisuudet" jälkimmäistä.

2.2 Lausuntoanalyysiä täydentävät haastattelut

Lausuntoanalyysiä täydennettiin viidellä yhteiskunnallisessa johtoasemassa olevan henkilön haastattelulla. Haastateltavat on esitetty liitteessä 2. Teemahaastatteluina toteutettujen haastattelujen aiheet liittyivät kiinteästi ohjelmaehdotuksen toimeenpanoon. Teemat olivat seuraavat:

- Millä edellytyksillä voidaan toteuttaa sellaisia rakenteellisia muutoksia, jotka todennäköisesti edistävät ohjelman tavoitteita?
- Mitkä ovat ne keinot, joilla voidaan kannustaa innovaatiotoimintaan ohjelman tavoitteiden mukaisesti?
- Määrälliset tavoitteet, aikataulut ja sitoutuminen ohjelman mukaiselle kehitykselle?

Tuloksissa luku 3.5 " Lausuntoanalyysiä täydentävien haastattelujen yhteenveto" pohjautuu suoraan haastatteluista nousseisiin seikkoihin.

3. Tulokset

3.1 Yleismielipiteet

Annetut lausunnot alkoivat lähes poikkeuksetta yleisnäkemyksillä toimikunnan ehdotusta koskien. Yleisnäkemyksissä oli sekä positiivisia että kriittisiä näkökulmia.

Positiiviset yleismielipiteet toivat esiin asetetun työryhmän laaja-alaisuuden, sekä toimikunnan ohjelmaehdotuksen monipuolisen ja laajaan näkökulman. Toimikunnan päätyminen yksimieliseen ehdotukseen koettiin hyvänä pohjana työn jatkolle. Useat lausunnonantajat ymmärsivät toimikunnan työn haasteellisuuden ja korostivat, että Suomi toimii tiennäyttäjänä toteuttaessaan Johannesburg 2002 –konferenssissa sovitun toimenpiteen laatia kansallinen ohjelma kestävän kulutuksen ja tuotannon aikaansaamiseksi. Positiivisissa lausunnoissa annettiin ymmärtää, että toimikunnan ehdotus toimii erinomaisena keskustelunavauksena jatkotyölle.

Useissa kriittisissä lausunnoissa painotettiin, että eri väestöryhmät tulisi selvemmin huomioida ohjelman toimenpide-ehdotuksissa. NYTKIS ry muistutti, että valtionhallinto on eri ohjeistuksissaan ja suosituksissaan sitoutunut sukupuolen valtavirtaistamisen periaatteisiin, jotka esimerkiksi ohjelmatyöskentelyssä tarkoittavat sukupuolen huomioimista niin toiminnan arvioimisessa kuin tavoitteiden kirjaamisessa. Stakes puolestaan painotti suomalaista yhteiskuntaa luonnehtivan väestön ikääntymisen parempaa huomioimista ja nuorisojärjestö Allianssi ry toi esiin, että kestävän kehityksen tulevaisuuden kannalta olisi oleellista, että nuoret huomioitaisiin useissa toimenpide-ehdotuksissa selkeästi omana ryhmänään.

Jonkin verran esitettiin kritiikkiä siitä, että ohjelmaehdotuksessa tarkasteltiin ympäristökysymyksiä ilman kunnollista kytkentää talouteen. Kritiikissä muistutettiin kestävän kehityksen kolminaisuuden muodostuvan ympäristön lisäksi taloudellisesta ja sosiaalisesta ulottuvuudesta, eikä ympäristökysymystä voida näin ollen tarkastella irrallaan taloudesta. Tämä kritiikki esitettiin siitä huolimatta, että ohjelmaehdotuksessa ministereiden alkupuheessa painotettiin ohjelmaehdotuksen edustavan uutta elinkeino- ja ympäristöpolitiikan yhdistävää näkökulmaa. Joissakin lausunnoissa kiinnitettiin huomiota myös siihen, että toimikunnan ehdotus käsittelee hyvin vähän luonnon monimuotoisuutta.

Merkittävin kritiikki toimikunnan työtä kohtaan koski kuitenkin ohjelmaehdotuksen rakennetta ja itse toimenpide-ehdotuksia. Useat lausunnonantajat muistuttivat, että useimmat ohjelmaehdotuksessa esitetyt tuotantoon ja kulutukseen kohdistetut toimet ovat sellaisia, joita on esitetty Suomessa jo pitkään ilman, että niillä olisi ollut merkittäviä vaikutuksia. Jo aiemmin esitetyt toimenpide-ehdotukset on nyt toimikunnan toimesta saatu koosteeksi, mutta kritiikin mukaan nyt tulisi kohdistaa panokset esteiden raivaamiseen. Myös toimeenpanoa käsittelevien liiallinen lukujen määrä, sekä priorisoinnin, aikataulujen, rahoituksen ja määrällisten tavoitteiden puuttuminen sai melkoisesti kritiikkiä. Näihin kysymyksiin on hedelmällisintä paneutua toimikunnan ehdotuksen toimeenpanomahdollisuuksia käsittelevässä luvussa 3.4.

3.2 Aihealueiden priorisointi ja aihealueista annettujen kommenttien määrät

Lausuntopyynnössä esitettiin kysymys aihealueiden priorisoinnista. Annetuissa lausunnoissa nostettiin selkeästi tärkeimmäksi aihealueeksi luku "Tuotantoa materiaalia ja energiaa säästäen". Useissa vastauksissa viitattiin energian tuotantoon ja kulutukseen sekä energian säästöön. Vaikka aihealueen toimenpiteissä (kuten koko KULTU -ohjelmassakaan) ei ole energiantuotantoa ja -käyttöä koskevia toimenpide-ehdotuksia, heijastelee energiakysymysten kommentointi energiasektorin ajankohtaisuutta suomalaisessa yhteiskunnassa. Seuraavina toimenpidekategorioina saivat kannatusta keskenään suurin piirtein saman verran "Vähemmän tavaraa, enemmän laatua", "Julkinen sektori esikuvaksi", "Liikkuminen raiteilleen" ja "Arvot, tiedot ja taidot".

Huomionarvoista on, että ainoastaan osassa lausunnoissa vastattiin suoraan priorisointia koskevaan kysymykseen. Tästä johtuen on syytä tarkastella, minkä aihealueiden toimenpide-ehdotukset ylipäätään saivat kommentteja. Tämän perusteella voidaan hieman yleistäen sanoa, minkä kategorioiden toimenpide-ehdotuksia pidettiin kiinnostavimpina. Toimenpidekategorioista annetut kommentit voidaan jakaa kolmeen ryhmään seuraavalla tavalla:

Runsaasti kommentteja saaneet kategoriat:
§ Pellolta pöytään kestävästi
§ Tuotantoa materiaalia ja energiaa säästäen
§ Arvot, tiedot ja taidot
§ Liikkuminen raiteilleen
§ Vähemmän tavaraa, enemmän elämänlaatua
§ Viihtyisään ja toimivaan yhdyskuntarakenteeseen

Jonkin verran kommentteja saaneet kategoriat:
§ Hyvinvointia työhön ja vapaa-aikaan
§ Julkinen sektori esikuvaksi

Erittäin vähän kommentteja saaneet kategoriat:
§ Laatua rakentamiseen
§ Teknologiaa ja innovointia kestävyyden vauhdittamiseksi
§ Suomella aktiivinen kansainvälinen rooli.

Kuusi aihealuetta saivat selkeästi eniten kommentteja osakseen. Osin nämä ovat samoja kuin priorisointikysymyksestä esiin nousseet kategoriat. Rakentamista, teknologiaa ja Suomen kansainvälistä roolia koskevat toimenpide-ehdotukset keräsivät erittäin niukasti mielipiteitä. Seuraavassa luvussa on analysoitu toimenpiteitä koskevia lausuntoja toimenpidekategorioittain.

3.3 Oman toimialan kannalta keskeiset toimenpiteet ja niiden edelleen kehittäminen

Luvussa tarkastellaan annettuja lausuntoja KULTU -ohjelmaehdotuksen toimenpidekategorioittain. Tarkastellussa on huomioitu lausunnonantajien mahdolliset toimenpiteiden jatkokehittelyt, visioiden ja tavoitteiden täsmentäminen sekä muut relevantit huomiot. Mikäli aineisto on antanut mahdollisuuden, on analysoinnissa tuotu esiin myös lausunnonantajien toimialakohtaiset eroavaisuudet. Toimenpidekategorioiden analysointijärjestys noudattaa toimikunnan alkuperäistä raporttia. Yhteensä aihealueita on yksitoista. Lisäksi on huomattava, että lausuntojen määrä rajoittaa analyysin yksityiskohtaisuutta. Tarkoitus on lähinnä tuoda esiin, mitkä lausunnonantajat ensisijaisesti toivat esiin mitäkin toimenpiteitä. Yksityiskohtaiseen toimialatyyppiseen tarkasteluun aineisto ei anna mahdollisuuksia.

TUOTANTOA MATERIAALIA JA ENERGIAA SÄÄSTÄEN

"Muutamia helmiä ohjelmaehdotus sisältää kuten Materiaalitehokkuuden palvelukeskuksen perustamisen."

Toimikunnan 73 ehdotuksesta Materiaalitehokkuuden palvelukeskus (tp 1) sai kaikista eniten kommentteja osakseen. Erityisesti etujärjestöt ja kansalaisjärjestöt pitivät keskuksen perustamista kannatettavana. Teollisuuden lisäksi palvelukeskuksen kohderyhmäksi toivottiin sekä kuntia että myös yksityisiä kuluttajia. Stakes ehdotti lisäksi, että mahdollisen palvelukeskuksen toimialaa laajennettaisiin kattamaan myös tuotannon ja kulutuksen sosiaalisia ja taloudellisia ulottuvuuksia. Stakesin mukaan palvelukeskus voisi kerätä ja ylläpitää asiantuntemusta mm. palvelujen, kaavoituksen ja rakentamisen kestävästä kehittämisestä sekä mahdollisesti tehdä selvityksiä myös verotuksen ja rahoituksen mahdollisuuksista edistää samoja päämääriä. Elinkeinoelämän keskusliitto painotti pk-yrityksille suunnattavaa ekotehokkuusneuvontaa. Muutamat lausunnot rinnastivat palvelukeskuksen toimintakonseptiksi Motiva Oy:n mallin.

Toinen mielipiteitä herättänyt ehdotus oli ekologinen verouudistus (tp 2). Kaikki lausuntonsa jättäneet ympäristöjärjestöt painottivat verouudistuksen tärkeyttä. Veroreformia perusteltiin myös pääministeri Matti Vanhasen hallitusohjelmaan kirjatulla tavoitteella verorakenteen uudistamisesta.

Toimenpiteet 3-5 olivat sisällöltään hyvin samansuuntaisia ja Materiaalitehokkuuden palvelukeskusta (tp 1) tukevia. Nämä eivät omina tavoitteinaan kuitenkaan saaneet erityisen voimakasta kannatusta. Energiansäästösopimusten uudistus (tp 6) sai myönteistä palautetta. Muutamat lausunnonantajat kokivat hieman oudoksi, että luonnon monimuotoisuuteen viitattiin juuri tässä luvussa. Toisaalta toimikunnan ehdotus ei juuri käsittele luonnon monimuotoisuutta muuallakaan, mikä myös herätti hieman ihmetystä joissakin lausunnoissa.

VÄHEMMÄN TAVARAA, ENEMMÄN ELÄMÄNLAATUA

"Käytännön työkaluja kuluttajien valintoja ohjaavaan neuvontatyöhön."

Toimenpide-ehdotuksista informatiiviseen ohjaukseen liittyvät keinot saivat selkeästi eniten hyväksyntää. Oman kulutuksen arviointia varten kehitettäviin havainnollisiin malleihin (tp 11) tähtäävä toimenpide sai kannatusta sekä etu- että kansalaisjärjestöissä. Palvelujen ympäristösertifiointiin ja

ennen kaikkea tuotemerkintöihin (tp 10) tähtäävä toimenpide sai huomiota, mutta toisaalta korostettiin, että kokonaan uusien tuotemerkintöjen lanseeraaminen ei liene järkevää.

Sekä etu- että kansalaisjärjestöt toivat esiin myös työhön kohdistuvan kotitalousvähennyksen hyvät kokemukset, jotka liittyvät palvelujen kilpailukyvyn parantamiseen suhteessa uusien tavaroiden hankintaan (tp 8). Tietopankkien kokoaminen ekotehokkaista tuotteista ja palveluista (tp 9) sai muutamia huomioita ja toimenpide lienee järkevintä yhdistää mahdollisen Materiaalitehokkuuden palvelukeskuksen (tp1) toimenkuvaan. Hieman yllättäen käytettyjen tavaroiden ja rakennusosien uudelleenkäytön kehittäminen (tp 12) ei saanut minkäänlaista huomiota.

Lausunnoista tuli myös esiin sukupuolten ja eri väestöryhmien erityispiirteiden huomiointi. Naiset muodostavat valtaosan työntekijöistä niin yksityisellä kuin julkisella palvelusektorilla kuin yrittäjinäkin, joten toimenpiteitä määriteltäessä naisnäkökulma on pidettävä mielessä. Toimenpiteitä ei ole tarkasteltu myöskään ikääntyvän väestön näkökulmasta. Iäkkäämpien osuus kuluttajista kasvaa. Jos tavoitteessa pidentää kulutustavaroiden potentiaalista käyttöikää onnistutaan, saattaa tämä jäädä hyödyntämättä, jos hyödykkeen käyttäminen vaikeutuu iän karttuessa. Lisäksi tulee huomioida väestön koostuminen toimintakyvyltään erilaisista ryhmistä. Stakes ehdotti, että näiden haasteiden ratkaisemista voisi Materiaalitehokkuuden palvelukeskus omalta osaltaan edistää. Myös Design for All -verkostoa voidaan hyödyntää.

VIIHTYISÄÄN JA TOIMIVAAN YHDYSKUNTARAKENTEESEEN

”Kaavoituksen osalta seudullinen yhteistyö on kaiken ydin ja kunnat keskeisiä toimijoita. Seudullisen yhdyskuntarakenteen hallinta, kaupalliset palvelut mukaan lukien, on mahdotonta ilman yhteistyötä.”

Yhdyskuntarakennetta koskevat toimenpide-ehdotukset ovat keskenään hieman päällekkäisiä ja lisäksi yksittäiset toimenpide-ehdotukset (esim. tp 14) pitävät sisällään lukuisia erilaisia ehdotuksia. Tästä johtuen yhdyskuntarakenteen toimenpiteitä ei ole merkityksellistä asettaa lausuntojen perusteella mihinkään tärkeysjärjestykseen, vaan oleellista on nostaa esiin keskeiset lausunnoissa tulevat sisällölliset asiat, joita olivat ennen kaikkea kaavoitus ja joukkoliikenne.

Kaavoitus- ja suunnitteluyhteistyö kuntien ja valtion välillä koettiin merkitykselliseksi. Toisaalta kaavoitusta koskevat toimenpide-ehdotukset nähtiin kovin periaatteellisina, eikä niiden nähty tuovan kovin paljon lisää esimerkiksi maankäyttö- ja rakennuslain periaatteisiin. Kuntaliitto painotti, että erityisesti suurten kaupunkiseutujen uusien toimintojen kaavoituksen ja liikennejärjestelmäsuunnitelmien yhteistyötä tulisi edelleen lisätä. Kuntaliiton mukaan kaavoituksen osalta seudullinen suunnitteluyhteistyö on kaiken ydin ja kunnat keskeisiä toimijoita. Seudullisen yhdyskuntarakenteen hallinta, kaupalliset palvelut mukaan lukien, on mahdotonta ilman yhteistyötä. Myös Tiehallinnon mielestä yhteistyön tehostaminen liikennejärjestelmäsuunnittelussa on kannatettavaa, joskaan ohjelmaehdotuksessa ei esitetä keinoja tälle tehostamiselle.

Kaavoitukseen ja suunnitteluun liittyen nostettiin esiin myös eri väestönryhmät: lapset, naiset, vanhukset ja erilaiset liikuntarajoitteiset henkilöt. Stakes painotti selkeän esteettömyysvaatimuksen kirjaamista erilaisille väestöryhmille, kuten henkilöille joilla on liikkumiseen tai aistien toimintaan liittyviä rajoituksia. Kaavoituksella on erittäin suuri merkitys esimerkiksi vanhusten ja liikuntarajoitteisten henkilöiden mahdollisuuksiin elää omassa kodissaan. Vaikka nykyinen maankäyttö- ja rakennuslaki huomioi esteettömyyden, olisi Stakesin mukaan esteettömyys huomioitava jo yleiskaavaa laadittaessa ja määräyksinä eri alueiden asemakaavassa. Naisjärjestöjen keskusliitto ry korosti, että toimenpide-ehdotuksilla on eri merkitys ja vaikutukset naisille ja miehille. Esimerkiksi naisilla

viihtyisään ja toimivaan yhdyskuntarakenteeseen kuuluu viihtyisyyden ja esteettömyyden ohella turvallisuus. Päivisin asuinalueilla oleskelevat nimenomaan naiset, lapset ja vanhukset. Vanhuksistakin suurin osa on naisia.

Muutamissa vastauksissa kiinnitettiin huomiota kaupan rooliin yhdyskuntarakenteen kehittymisessä. Kaupan yksikkökoko ja liikkeiden sijoittuminen vaikuttaa paljon yhdyskuntarakenteen kestävyyteen. Kaupallisten palvelujen keskittymien sijoittamista olisi ohjattava niin, että ne tukeutuvat olemassa oleviin palvelu-, joukkoliikenne- ja energiajärjestelmiin. Ympäristöjärjestö Dodo ehdotti toimenpiteeksi kaupan yksikkökoon pienentämistä ja asukkaiden asiointimatkojen lyhentämistä kaavoituksen ja kaupan yhteistoimin. Toisaalta on huomioitava, että elinkeinoelämän etujärjestöt eivät millään tavoin kommentoineet yhdyskuntarakennetta käsittelevää lukua.

Maa- ja metsätalousministeriön mukaan yhdyskuntarakennetta tulisi tarkastella myös muun kuin kaupunkimaisen yhdyskuntarakenteen näkökulmasta. Tavoitteeksi tulisi ministeriön mukaan asettaa erilaisten yhdyskuntatyyppien kehittäminen ja korostaa, että maaseutuvaltaisten yhdyskuntien kehittämisessä painottuvat hyvinkin erilaiset kriteerit kuin kaupunkimaisissa yhdyskunnissa.

Yhdyskuntarakenteen tavoitteita olisi hyvä selkeyttää siten, että yksittäiset toimenpiteet ovat selvästi ehjiä kokonaisuuksia. Kaavoitus, joukkoliikenne ja kaupallisten palvelujen sijoittumisen ohjaaminen ovat luvun avaintekijöitä, joiden edistäminen vaatii yksiselitteiset toimenpiteet.

LAATUA RAKENTAMISEEN

”On ekologisesti, taloudellisesti kuin sosiaalisestikin kestävää toimintaa, jos asuinrakentamisessa sovellettaisiin nykyistä huomattavasti enemmän ns. elinkaariajattelua.”

Rakentamisen laatua käsittelevät toimenpide-ehdotukset saivat erittäin vähän kommentteja osakseen. Pääsääntöisesti lausunnot käsittelivät lisäyksiä, joita rakentamiseen liittyen olisi hyvä huomioida.

Stakes toi esille, että tavoitteisiin kirjattu rakennusten monikäyttöisyys, muunneltavuus sekä sosiaalisesti kestävä asuminen kaikissa elämän vaiheissa eivät sisältäneet yhtään toimenpide-ehdotusta näiden tavoitteiden edistämiseksi. Maa- ja metsätalousministeriön puolestaan huomautti, että asuinrakentamisen lisäksi luvussa tulisi huomioida myös muu rakennussektori. Maatilarakentaminen edustaa n. 10 % koko maan kuutiomääräisestä rakentamisen määrästä ja ministeriöllä on keskeinen asema maaseuturakentamisen laadun ohjaajana mm. investointituetun rakentamisen säännösten avulla ja rahoituksen ohjaajana. Metla viittasi rakennusalan linjauksiin, joita ovat esimerkiksi valtiovallan periaatepäätös puun käytön ja puurakentamisen edistämisestä, joiden mukaisesti on hyväksytty sekä Puurakentamisen edistämisohjelma että Puutuoteteollisuuden elinkeinopoliittinen ohjelma vuosille 2004–2010. Helsingin kaupunki painotti rakennusmateriaalien ja -osien haitallisten ympäristö- ja terveysvaikutusten vähentämistä.

Varsinaisista toimenpide-ehdotuksista Rakennusteollisuus RT kertoi tukevansa energiatehokkuuden parantamista, mutta huomautti samalla, että lämmöneristysmääräykset ovat jo varsin tiukat. Oikeusministeriön ainoa koko toimikunnan työtä käsittelevä kommentointi koski veden ja lämmön huoneistokohtaista kulutusperusteista laskutusta (tp 21). Ministeriön mukaan asunto-osakeyhtiölakia ei ole tarkoituksenmukaista muuttaa niin, että kulutusperusteista laskutusta sovellettaisiin järjestelmällisesti kaikissa yhtiössä kategorisesti, vaan osakkaiden käyttäytymistä on parempi ohjata esimerkiksi veden ja jäteveden hinnoittelulla. Taloudellisia ohjauskeinoja painottava toimenpide 21 sai jonkin verran positiivisia kommentteja.

LIIKKUMINEN RAITEILLEEN

”Joukkoliikenteen kulkutapaosuuden kehittyminen suomalaisissa kaupungeissa ja myös maaseudulla on suorastaan kohtalon kysymys monen muun kestävän liikkumisen tavoitteen toteutumisen kannalta.”

Liikkumisesta nousi esiin kolme toimenpide-ehdotusta. Joukkoliikenteen tukeminen mm. taloudellisella ohjauksella (tp 27) oli Kuntaliiton mielestä koko toimikunnan esityksen ydinkysymys. Kuntaliiton mukaan valtion tulisi ottaa vastuu joukkoliikenteen peruspalvelutason turvaamisesta koko maassa ja osoittaa siihen riittävät määrärahat. Lisäksi valtion panostusta tarvitaan joukkoliikenteen ylläpitoon ja kehittämiseen kaupunkiseuduilla. Kuntaliiton lisäksi muissakin lausunnoissa painotettiin kestävien liikennemuotojen, erityisesti joukkoliikenteen ja pyöräteiden, lisärahoituksen tarvetta. Muut kannatusta saaneet toimenpiteet olivat etujärjestöjen huomioima telematiikan ja paikannuksen hyödyntäminen (tp 28) sekä SAK:n ja Suomen luonnonsuojeluliiton esiin nostama työsuhdematkalippu (osana tp 32:ta).

Ympäristöjärjestö Dodo ehdotti, että joukkoliikenteen taloudelliseen tukemiseen (tp 27) ja lentoliikenteen taloudellisen ohjauksen globaaleihin ratkaisuihin (tp 29) asetettaisiin laaja-alainen liikenteen tulevaisuutta pohtiva työryhmä, jonka visio olisi 40 vuoden päässä. Stakes huomautti, että liikenteessä on huomioitava eri väestöryhmien toimintakykyjen erot. Toimenpide-ehdotuksiin tulisi Stakesin mukaan lisätä vaatimus, että joukkoliikennettä kehitetään mahdollisimman monille väestöryhmille soveltuvaksi (Design for All -periaate) niin että yksityisautoilun ja erilliskuljetusten tarve pienenee. Myös telematiikkaa kehitettäessä Stakesin mukaan on pyrittävä siihen, että informaatio on kaikille ymmärrettävää ja myös aistivammaisten käytettävissä. NYTKIS ry muistutti sukupuolen huomioinnista: miehet käyttävät autoja, naiset joukkoliikennettä.

PELLOLTA PÖYTÄÄN KESTÄVÄSTI

”Maatalouden vesiensuojelun tärkeys korostuu tulevaisuudessa sekä pistekuormittajien jätevedenpuhdistuksen tehostumisen myötä että ilmastonmuutoksen mahdollisesti aiheuttamien lisääntyvien sateiden ja tulvien myötä.”

Alkutuotantoa ja elintarviketeollisuutta koskettavat visiot ja toimenpide-ehdotukset saivat kiitettävästi kommentteja osakseen. Ennen kaikkea alan etujärjestöt sekä julkishallinnon edustajat (MMM, Kuluttajavirasto) kommentoivat lukua.

Maatalouden ympäristötukijärjestelmän kehittäminen (tp 35) sai positiivisen vastanoton. Tukijärjestelmän kehittäminen nähtiin oleellisena keinona vesiensuojelun ja Itämeren tilan parantamiseksi. Maa- ja metsätalousministeriö muistutti, että toteuttamismahdollisuudet riippuvat pitkälti siitä, minkä verran seuraavalla rahastokaudella 2007-2013 kyseiseen toimenpiteeseen kohdennetaan sekä EU- että kansallisia varoja.

Ruokapaneelin perustaminen (tp 38) sai ennen kaikkea elintarviketeollisuuden etujärjestöiltä sekä julkishallinnolta myönteisen vastaanoton. Myös kuluttajien valmiuksien parantaminen terveyttä ja ympäristön kestävyyttä edistävien elintarvikkeiden valintaan (tp 40) kannatettiin ennen kaikkea etujärjestöjen piirissä. Toimenpiteen loppuosa on identtinen toimenpiteen 11 kanssa.

Maa- ja metsätalousministeriö yhtyi ohjelman visioon säilyttää kotimainen ravinnontuotanto- ja jalostus, mutta painotti, että visiossa ei tule erityisesti painottaa luomuruokaa vaan tahtotilana tulisi olla kokonaisvaltaisemmin suomalainen ympäristön huomioiva maataloustuotanto. Ohjelman yhtenä tavoitteena esitetään, että pelto-alasta olisi 25 % luonnonmukaisesti viljeltynä vuonna 2025. Ympäristöjärjestöistä Suomen luonnonsuojeluliitto ja Natur och Miljö toivoivat luonnonmukaiselle viljelyllä asetettuja aika- ja viljelytavoitteita vieläkin haastavammiksi. Maa- ja metsätalousministeriö toi puolestaan esiin, että ohjelman tavoitteiden mukaan Suomen peltopinta-alasta valtaosa olisi tavanomaisessa viljelyssä vuonna 2025. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että 75 % maatalouden ympäristöongelmista tulisi tavanomaisen viljelyn kautta ja 25 % luonnonmukaisen tuotannon kautta. Ministeriö katsoi, että luonnonmukaisen viljelyn kehittämisen ohella olisi järkevää painottaa ympäristönsuojelun edelleen kehittämistä tavanomaisissa viljelymenetelmissä.

Ohjelman visiona oli, että ruoan tuotannon koko elinkaaren aikaiset vaikutukset viljelystä ja eläintenkasvatuksesta pakkaamiseen, kuljetukseen ja kulutukseen saakka ovat selvästi vähentyneet nykyisestä. Ohjelman tulisikin Maa- ja metsätalousministeriön mukaan tukea lisätiedon saamista eri tuotantojärjestelmien ja -menetelmien elinkaarien ympäristövaikutuksista eri viljelykasvien ja tuotantoeläimien kohdalla (luomu/ha, muut tavanomaiset/ha) energiakustannukset huomioituna. Tätä kautta löydettäisiin spesifisemmät kehittämisen kohteet, johon voitaisiin siten löytää parhaimmat ekologisesti, taloudellisesti sekä sosiaalisesti kestävät ratkaisut.

HYVINVOINTIA TYÖHÖN JA VAPAA-AIKAAN

”Vapaa-ajan liikkuminen on nykyään yksi merkittävimpiä luonnonvarojen kuluttajia."

Ainoastaan kaksi työn ja vapaa-ajan hyvinvointia koskevaa toimenpidettä saivat kannatusta. Suomen ammattiliittojen keskusjärjestö painotti etätyön edistämistä (tp 43), johon työmarkkinaosapuolet voivat suoraan vaikuttaa. SAK:n mukaan Eurooppa -tason suositusta etätyöstä ollaan parhaillaan soveltamassa myös Suomen työmarkkinoille ja SAK on omalta osaltaan hyväksynyt henkilökuntaansa koskevat etätyön pelisäännöt.

Toinen huomiota saanut toimenpide oli ympäristömyötäisten vapaa-ajanvieton mahdollisuuksien lisääminen (tp 45), johon liittyen maa- ja metsätalousministeriö painotti tavoitteena olevan lisätä maatilojen omatoimisuutta etenkin alueilla, joilla maatalouden rakennekehitykselle on hyvin rajatut mahdollisuudet. Ministeriön mukaan työllisyyden ja toimeentulon sekä myös maaseudun oman palvelutarjonnan varmistamiseksi palvelualan kehittämisellä on erityismerkitys.

Helsingin kaupungin vastauksessa muistutettiin, että vapaa-ajan liikkuminen on nykyään yksi merkittävimpiä luonnonvarojen kuluttajia. Vapaa-ajan asunnoille suuntautuva pitkänmatkan henkilöautoliikenne ja lomanviettoon liittyvä lentomatkustaminen on monille suomalaisille selvästi työmatka- ja asiointiliikkumista suurempi vuotuinen ympäristökuormituksen lähde. Ohjelmaehdotus ei Helsingin kaupungin mukaan kuitenkaan esitä juurikaan konkreettisia tavoitteita tai toimenpiteitä näiden kasvavien ongelmien osalta.

Lisäyksenä annettuihin toimenpide-ehdotuksiin Stakes toi esiin, että työttömyyteen ja epätyypillisten työsuhteiden lisääntymiseen liittyen ei ole lisätty tavoitteita tai toimenpiteitä. Olisi kuitenkin toivottavaa, että toimenpiteisiin kirjattaisiin pyrkimys työmarkkinoiden esteettömyyden parantamiseen sekä työsuhteiden ja työn järjestelyjen kehittämiseen sellaisiksi, että yhä useammat vammaiset ja pitkäaikaissairaat voivat työllistyä. Tavoitteeksi tulisi myös asettaa nykyistä parempi perhe- ja työelämän yhteensovittaminen.

JULKINEN SEKTORI ESIKUVAKSI

"Julkinen sektori olisi saatava muutoksen veturiksi"

Toimikunnan ehdottamat toimenpiteet keskittyivät lähinnä julkisen sektorin tekemiin hankintoihin. Espoon ja Helsingin kaupunkien lausunnoissa toivottiin valtiolta jämäkämpiä otteita ympäristökriteerien huomioimiseksi. Julkisten hankintojen potentiaali kestävien tuotanto- ja kulutustapojen edistämisessä todettiin erittäin merkittäväksi, mutta Suomessa melko vähän käytetyksi mahdollisuudeksi. Ruotsissa ja Tanskassa pätevät samat julkisia hankintoja sääntelevät EU -direktiivit, mutta ympäristökriteerien käyttö on Suomea selkeästi suositumpaa. Toimenpiteistä nousivat esille hankintastrategioiden laatiminen (tp 48), julkisten hankintojen EkoFoorumi (tp 49), johon on luontevasti yhdistettävissä myös tiedon tuottaminen hankintojen ympäristövaikutuksista (tp 51).

Kaupungit toivoivat julkishallinnon järjestämää ympäristökoulutusta hankkijoille sekä myös selkeitä päätöksiä siitä, miten hankinnoissa on ympäristönäkökohdat minimissään otettava huomioon. Myös Tiehallinto, Kuntaliitto, ympäristöjärjestö Dodo sekä Ympäristökasvatuksen seura kannattivat julkissektorin hankintojen viherryttämistä. Rakennusteollisuus RT muistutti, että julkisten hankintojen viherryttämisessä on pidettävä huoli, että hankintayksiköiden ympäristöystävällisinä pitämät kriteerit ovat oikeita ja niiden avulla voidaan vaikuttaa volyymiltaan merkittäviin hankintoihin.

TEKNOLOGIAA JA INNOVOINTIA KESTÄVYYDEN VAUHDITTAMISEKSI

”Asenteiden muuttumisen ohella parhaat tulokset kestävien tuotanto- ja kulutustapojen edistämisessä voidaan saavuttaa paremman ja puhtaamman teknologian ja uusien innovaatioiden ja toimintatapojen avulla.”

Teknologiaa ja innovointia koskevat toimenpide-ehdotukset saivat erittäin vähän painoa lausunnoissa. Etujärjestöistä sekä EK että SAK pitivät teknologian ja uusien innovaatioiden merkitystä kokonaisuutena oleellisena nostamatta esiin mitään erityistä toimenpidettä.

Yksittäisissä lausunnoissa ympäristöteknologia yhdistettiin kotimaisen puhtaamman tuotannon edistämisen lisäksi myös yhdeksi suomalaiseksi vientimahdollisuudeksi. Lausunnoissa painotettiin kansainvälistymiseen liittyvien toimien edistämistä, mukaan lukien EU:n ympäristöteknologiaa koskevan toimintaohjelman aktiiviseen toteuttaminen (tp 55). Teknologiateollisuus tunnisti tärkeimmiksi ehdotuksiksi suomalaisen ympäristöteknologian vahvuuksien tunnistamisen ja rahoituksen suuntaamisen (tp 56) sekä pk-yrityksiin kohdistuvan ympäristöteknologian käyttöönottoon (tp 59).

TEKES painotti, että ympäristöteknologian kehittämiseksi on turvattava riittävä kansallinen panostus alueen t&k-rahoitukseen ja kehitettävä edelleen toimijoiden kiinteää yhteistyötä huomioiden toimijoiden roolijako. Maa- ja metsätalousministeriö muistutti, että teknologiaa ja innovointia käsittelevät ehdotukset ovat tarpeellisia myös vesivarojen kestävän käytön näkökulmasta.

Teknologiaa koskevien lausuntojen niukkuutta selittää varmasti ainakin osittain se, että esimerkiksi toimenpidekategoriassa "tuotantoa materiaalia ja energiaa säästäen" teknologia nähdään sisäänrakennettuna toimeenpanon instrumenttina, jolloin teknologia ei tarvitse omaa erillistä lukuaan. Teknologia on kuitenkin enemmänkin väline jonkin päämäärän saavuttamiseen, ei itseisarvo sinällään. Kuten TEKES kirjoitti, kaikissa teknologisissa ratkaisuissa on huomioitava kestävyys, pitkäikäisyys, helppo ja halpa huollettavuus sekä soveltamisen joustavuus ratkaisun koko elinkaaren ajalta.

ARVOT, TIEDOT JA TAIDOT

"Kestävää tuotantoa ja kulutusta koskevaan tiedon tuotantoon tulisi liittää myös pedagoginen ja popularisoiva näkökulma."

Kolme toimenpide-ehdotusta priorisoitiin vastauksissa korkeimmalle: kuluttajille suunnattujen viestintäkampanjoiden käynnistäminen (tp 65), kestävien kulutus- ja tuotantotapojen edistäminen kasvatuksessa, koulutuksessa ja tutkimuksessa (tp 62), sekä alueellisten ympäristökeskusten toiminnan tehostaminen alueellisessa kestävän kulutuksen ja tuotannon kasvatuksessa ja verkostoinnissa (tp 67).

Ennen kaikkea kuluttajajärjestöt painottivat viestintäkampanjojen merkitystä. Riippumatta asemastaan yhteiskunnassa kansalaisten tietotaso ja valmiudet toimia eivät nykyisellään ole riittävät. Toimikunnan 20 vuoden aikahorisontin nähtiin mahdollistavan kuluttajien asenteisiin vaikuttamisen. Suomen Akatemia toi esiin kiintoisan näkökulman: kestävää tuotantoa ja kulutusta koskevaan tiedon tuotantoon tulisi liittää myös pedagoginen ja popularisoiva näkökulma. Esimerkiksi perustutkimuksellisissa ohjelmahankkeissa popularisointi ja opetusmateriaalin tuottaminen kestävästä tuotannosta ja kulutuksesta voidaan ottaa mukaan tavoitteenasetteluun jo ohjelmaa valmisteltaessa. Ohjelman valmistelussa olisi tärkeää olla mukana myös muita alan toimijoita, joiden intressinä on kestävän tuotannon ja kulutuksen käytännön edistäminen.

Suomen Akatemialla on valmisteilla oleva kestävää tuotantoa ja kulutusta käsittelevä tutkimusohjelma, joka toteuttaa toimenpide-ehdotuksessa 62 esitettyjä tavoitteita kestävän tuotannon ja kulutuksen näkökulman painottamisesta. Ympäristökasvatuksen seura toivoi, että toimikunnan ehdotuksella tarkoitetaan kestävän kehityksen sisällyttämistä suoraan oppikirjoihin matematiikasta uskontoon, eikä uusien erillisten materiaalien tuottamista. Opettajat tarvitsevat ympäristökasvatuksen seuran mukaan käytännön tukea siitä, miten kestävä kehitys saadaan osaksi koulun arkipäivän toimintaa ja opetussisältöjä.

Alueellisten ympäristökeskusten toiminnan tehostaminen alueellisessa kestävän kulutuksen ja tuotannon kasvatuksessa ja verkostoinnissa (tp 67) sai kannatusta ennen kaikkea kansalaisjärjestöissä. Ympäristökasvatuksen seura huomautti, että pelkkä verkosto ei riitä, vaan tarvitaan keskusta, moottoria, joka koordinoi yhteistyötä ja muistutti, että alueelliset erot ja eri toimijoiden roolit ja vahvuudet eri alueilla kannattaisi kuitenkin selvittää ja miettiä, mikä olisi kullakin alueella paras ratkaisu ja paras koordinaattori. Marttaliitto lisäisi kotitalousneuvontajärjestöt ehdotettuun verkostoon. Myös maa- ja metsätalousministeriö piti hyvänä ympäristökasvatuksen syventämistä erityisesti toimenpide-ehdotuksessa 67 esitetyllä tavalla.

SUOMELLA AKTIIVINEN KANSAINVÄLINEN ROOLI

”Kehitysyhteistyö on ratkaisevassa roolissa globaalia ekologisuutta ja oikeudenmukaisuutta ajatellen.”, ”Kansainvälinen aspekti tulisi ohjelmassa nostaa vieläkin selkeämmin läpäisyperiaatteen mukaiseksi.”

Suomen kansainvälistä roolia käsittelevän luvun toimenpide-ehdotukset eivät muutamaa hajaääntä lukuun ottamatta näkyneet lausunnoissa. Suomen kansainvälinen rooli esiintyi kahdesta näkökul-

masta: toisaalta alleviivattiin suomen vahvuuksia ja mahdollisuuksia kansainvälistyvässä maailmantaloudessa, toisaalta Suomelta perättiin kansainvälistä ympäristövastuuta.

Ympäristöjärjestö Dodo koki, että ohjelmaehdotuksessa kansainvälistymiseen liittyvät toimet jätetään tyystin ministeriövetoiseksi, vaikka globaalien ratkaisujen rakentamiseen tarvitaan myös muiden kuin valtiollisten toimijaryhmien resursseja. Natur och Miljö:n mielestä kansallinen kestävän tuotannon ja kulutuksen ohjelma täytyy asettaa globaaliin kontekstiin. Yhtenä maailman rikkaimmista maista ja hyvällä innovaatiojärjestelmällä varustetulla Suomella on hyvät lähtökohdat malliyhteiskunnaksi kestävälle tuotannolle ja kulutukselle. Tähän nähden ohjelmaehdotuksessa painottuu liikaa kansallinen perspektiivi. Myös Espoon kaupungin vastaus toi esiin globaalin ympäristövastuun tiedon jaossa ja koulutuksessa. Suomen Akatemia huomautti, ettei sitä ole mainittu toimijana kehitysyhteistyön edistämisessä, vaikka Suomen Akatemia tukee roolinsa mukaisesti kehitysyhteistyötä rahoittamalla kehitystutkimusta yhteistyössä ulkoministeriön kanssa. Myös kansainvälisessä rahoitusyhteistyössä ja tiede- ja teknologiapoliittisessa yhteistyössä Suomen Akatemia edistää kestävien teknologioiden ja toimintatapojen käyttöönottoa kehitysmaissa.

Etujärjestöistä huomautettiin, että sekä EU:ssa että kansainvälisissä neuvotteluissa Suomen on varmistettava, ettei Suomen sitoutuminen kestävän kulutuksen ja tuotannon edistämiseen ole yksipuolista. Elinkeinoelämän keskusliitto näki, että Suomen mainetta kestävän kehityksen mallimaana tulisi hyödyntää vielä tehokkaammin globaaleilla markkinoilla. Esimerkiksi vesihuollon parantamisessa Suomella on tarjota korkealuokkaista osaamista ja tekniikkaa.

3.4 Ohjelmaehdotuksen toteuttamismahdollisuudet

Seuranta ja aikataulu

Elinkeinoelämän etujärjestöjä lukuun ottamatta eri toimialojen lausunnonantajat kiinnittivät toteuttamismahdollisuuksia arvioidessaan huomion siihen, että ohjelma vaatii kunnollisen seurannan ja aikataulun, sekä toimenpiteiden priorisoinnin.

Esimerkiksi Suomen Akatemian mukaan toimikunnan määrittelemät eri aihealueet eroavat selkeästi aikajänteeltään, vaikuttavuudeltaan ja vaikutusmekanismeiltaan. Materiaalien ja energian säästämiseen tähtäävät tuotantotavat (aihealue 3) tai korkeaan laatuun tähtäävä tuotanto massatuotannon sijaan (aihealue 4) edustavat periaatteessa nopeastikin toteutettavissa olevaa muutosta tuotanto- ja kulutustavoissa. Arvojen ja asenteiden muutosten seurauksena toteutuvaan kulutustapojen muutokseen pyrkiminen on puolestaan relevantti alue, jonka käytännölliset vaikutukset kestävyyden kannalta vaativat pidempää aikajännettä. Suomen Akatemian mukaan toimenpideohjelman toteutusta varten olisi hyvä luoda ajallinen toteutuskehikko, jolloin prioriteeteiltaan eri asteisille toimille laaditaan tavoiteaikataulu ja kaikkien aihealueiden toteutukselle mielekäs seurantakehikko.

Työministeriö painotti, että ohjelman relevanssi ja toteutumisen seuranta, päivitys sekä jatkoesitykset vaativat jatkuvaa huomion kiinnittämistä kulutuksen ja tuotannon luonteeseen. Asian seuranta vaatisi pysyvämpää organisointia hallinnossa ja yhteiskunnallisia yhteyksiä kuin raportissa esitetty toimikuntatyyppinen tarkastelu muutaman vuoden välein. Tilastokeskuksen mukaan Luonnonvarat ja ympäristö -julkaisun laajennus ei pystyne vastaamaan kaikkiin seurannan tarpeisiin, mutta katsausta kannattaa kuitenkin kehittää toimikunnan esittämien suuntaviivojen mukaisesti lisäämällä sen tilastoaineistoja ja niistä johdettavia indikaattoreita ja tunnuslukuja.

Espoon kaupungin vastauksen mukaan toimenpiteitä pitäisi analysoida lisää toteutuksen tehostamisen näkökulmasta; riittävätkö alueelliset ja kansalliset toimet, vai tarvitaanko kansainvälisiä toimenpiteitä? Analysoinnin lopputuloksena pitäisi olla aikataulutettu prosessikaavio tavoitteiden saavuttamiseksi. Myös Ympäristöasiantuntijoiden keskusliiton mukaan pelkkä seurantaraportointi eri julkaisukanavineen vaikuttaa ohjelman tärkeyteen nähden riittämättömältä.

Toimenpiteiden priorisointi ja määrälliset tavoitteet

Lausunnonantajat kokivat toimenpidekategorioiden määrän liian suureksi. Ohjelman lähtökohdaksi ja yleistavoitteeksi mainittua materiaalin ja energian käytön tehokkuuden lisäämistä tuotteiden elinkaaren kaikissa vaiheissa olisi ehkä syytä täsmentää selkein alatavoittein. Tämä voisi auttaa tasapainottamaan toimenpide-ehdotuksia, jotka nyt ovat useiden lausuntojen mukaan varsin vaihtelevan tasoisia niin tavoitteellisuudeltaan kuin potentiaalisilta vaikutuksiltaankin. Ehdotetut toimenpiteet on jaettu yhteentoista erilliseen sektoriin, mutta otsikoiden yhdistäminen ja rajaaminen noin viiteen tai kuuteen päälukuun olisi tuonut selkeyttä ja parantanut toimenpiteiden kohdennusta. Ohjelman lukuisista tavoitteista osa voitaisiin määritellä päätavoitteisiksi, joihin liittyviä toimenpiteitä tarkasteltaisiin yksityiskohtaisemmin kuin muita. Jos kaikkia ehdotuksia ei voida tehdä, niin toimenpiteet olisi siinä tapauksessa hyvä luokitella tärkeysjärjestykseen. Nyt sellaista vaikuttavuusarviointia tai priorisointia ei ole toimenpiteille tehty. Myös esimerkiksi Tilastokeskus pitää tärkeänä, että eri alueilla systemaattisesti (a) selvitetään luonnon resurssit tai kulutuksen lähtötasot, (b) paikannetaan tehostamispotentiaalit, joiden mukaan toimenpiteet voidaan kohdentaa ja (c) seurataan toimenpiteiden vaikutuksia.

Ennen kaikkea ympäristöjärjestöt kiinnittivät huomiota ohjelmaehdotuksen puuttuviin määrällisiin tavoitteisiin. Kestäviin tuotanto- ja kulutustapoihin pääsemiseksi ei riitä, että tuotettua yksikköä kohti vähennetään luonnonvaroja, jos samaan aikaan tavarantuotantoa ja kulutusta moninkertaistetaan. Materiaali- ja energiankäytön tavoitteita ei pitäisi nähdä suhteellisina määreinä yhdistettynä BKT:n kehitykseen, vaan ympäristökuormituksen ja BKT:n irtikytkentä täytyy oikeasti saada aikaan. Toimikunnan raportti ei tarjoa vastausta siihen, miten tähän perustavaa laatua olevaan asiaan aiotaan puuttua. Ympäristöjärjestöjen lisäksi myös monien muiden lausunnoissa tuotiin esille, että yleiset suuntaviivat muodostavat tärkeän ohjauskehikon, mutta ohjelman on tarjottava myös käytännön keinoja tavoitteisiin pääsemiseksi. Samalla myönnettiin, että monet ehdotuksista kaipaavat vielä täsmennyksiä siirryttäessä ohjelmasta käytännön toimiin.

Natur och Miljö sekä Suomen luonnonsuojeluliitto pitivät perusteltuna näkemystä, jonka mukaan teollisuusmaiden tulisi lisätä luonnonvarojen tuottavuutta (ekotehokkuutta) kymmenkertaiseksi vuosisadan puoliväliin mennessä luonnonvarojen kulutuksen vähentämiseksi sekä jätteiden ja päästöjen synnyn ehkäisemiseksi. Myös Helsingin kaupungin vastauksessa tuotiin esille, että kansallisen ekotehokkuuden yleistavoitteen, vaikkapa maltillisenkin, asettaminen Saksan ja Japanin malliin toisi hyvän kansainvälisen signaalin siitä, että Suomi ottaa kestävän tuotannon ja kulutuksen haasteen tosissaan.

Toimeenpanon resurssit ja toimijoiden yhteistyö

Ohjelman toimeenpanon näkökulmasta useat lausunnonantajat toivat esille, ettei toteutukselle ole varattu resursseja. Kuluttajaliitto totesi, että tärkeimmät ja laajavaikutteisimmat toimenpide-ehdotukset ovat sopivia otettaviksi seuraaviin hallitusohjelmiin. Sikäli kun ehdotusten mittasuhteet antavat mahdollisuuksia, niiden edelleen kehittäminen ja toteutus voidaan aloittaa hallinnollisen toimeenpanon puitteissa. Maa- ja metsätalousministeriön mukaan ohjelman taloudelliset vaikutukset ja resurssien kohdentamistarpeet olisi kuitenkin tarpeen määritellä ennen ohjelman toimeenpanoa. Natur och miljö:n sanoin rahoitusehdotuksiin liittyvän sitoutumisen myötä ohjelman ambitiotaso nousisi. WWF totesi myös hieman sarkastisesti, että toimenpide-ehdotukset sisältävät aikamoisen määrän aineksia uusille hankkeille, projekteille, tutkimuksille jne. ja kysyi, paljonko rahaa valtion budjettiin on varattu tai varataan toteutukselle? Myös Ympäristöasiantuntijoiden ja Naisjärjestöjen keskusliitot kiinnittivät huomion resurssien puuttumiseen.

Useissa sekä tutkimuksen, julkishallinnon että kansalaisjärjestöjen vastauksissa painotettiin, että toimeenpanon varmistamiseksi poikkihallinnollista yhteistyötä on edelleen vahvistettava eri hallinnonalojen kesken. Finfood esitti elintarvikealan osalta yhteistyön tiivistämistä maa- ja metsätalousministeriön, ympäristöministeriön sekä kauppa- ja teollisuusministeriön hallinnonaloilla toimivien organisaatioiden kesken. Liikenne- ja viestintäministeriön mukaan tarvitaan paitsi liikennetoimialan omia toimia, myös muiden toimijoiden toimia sekä yhteistyötä eri toimijoiden kesken. Yhteistyötä ja käytännön ratkaisuja tarvitaan erityisesti yhdyskuntarakenteen kehittämisessä sekä taloudellisessa ohjauksessa. Myös Marttaliitto ja TEKES painottivat yhteistyön merkitystä. Ympäristöjärjestö Dodon mukaan toimenpide-ehdotuksiin on määritetyt toteutuksen vastuutahot ovat jakautuneet toimikunnan kokoonpanoonkin nähden varsin epätasaisesti: Dodon mukaan nyky-yhteiskunnan rakenteeseen ja toimintalogiikkaan nähden julkisen sektorin rooli korostuu huomattavasti ja yksityisen sektorin, samoin kuin osin kansalaisyhteiskunnan, toteutus ja vastuu jää lopulta marginaaliseksi. Toisaalta kuntien vastauksista välittyi ehdotus, että kuntien roolin voisi ohjelman toimeenpanossa määritellä nykyistä selkeämmin.

Yhteistyön kehittämisessä ympäristöjärjestö Dodo meni kaikista pisimmälle. Dodo ehdotti perustettavaksi laaja-alainen liikenteen tulevaisuutta pohtiva työryhmä, joka hahmottaisi noin 40 vuoden aikajänteellä suomalaisen liikenteen kestävän kehityksen ratkaisuja erityisesti auto- ja lentoliiken-

teen ympäristöhaittojen minimointiin keskittyen (toimenpiteet 27 ja 29). Keskeinen haaste tässä työskentelyssä olisi myös riippuvuuden vähentäminen hupenevista öljyvaroista, mihin viitattiin myös Rakennusteollisuus RT:n lausunnossa.

Ympäristöpolitiikan ohjauskeinot

Toimikunnan ehdotuksessa ei kovinkaan laajasti pohdittu eri ympäristöpoliittisten ohjauskeinojen merkitystä pyrittäessä kohti kestäviä tuotanto- ja kulutustapoja. Toimikunnan ehdotuksista ja annetuista lausunnoista voidaan kuitenkin nostaa esiin sekä taloudellisten että erityisesti informatiivisten ohjauskeinojen erittäin suuri painoarvo. Perinteisesti hallinnolliselle ohjaukselle pohjautuva ympäristöpolitiikka jäi annetuissa lausunnoissa selkeään sivurooliin.

Ympäristöpoliittisen ohjauksen merkityksestä työministeriö toi esiin mielenkiintoisen näkökulman: ohjelmaluonnoksessa ei ole puututtu nk. spekulatiivisen ja reaalisesta tuotannosta irronneen pääoman liikkeisiin, eikä etsitty tällaisen toiminnan mahdollisia hallintakeinoja. Talouden ongelmaksi on työministeriön mukaan muodostunut tuotantolaitoksiin kohdistuva kansainvälinen ja kansallinen spekulaatio, jonka johdosta kannattavia ja työllistäviä yrityksiä on lakkautettu tai siirretty maihin, joissa on halvempi kustannustaso ja mahdollisesti myös väljemmät ympäristönsuojelunormit.

Informatiivisten ohjauskeinojen merkitys painottui selkeästi toimikunnan esityksestä annetuista lausunnoista. Kaikkein varauksettominta kannatusta saaneet ohjauskeinot – kuten esimerkiksi materiaalitehokkuuden palvelukeskus, oman kulutuksen havainnolliset mallit, kuluttajille suunnatut viestintäkampanjat – olivat informatiivisia. Niin julkishallinto, tutkimus kuin etu- ja kansalaisjärjestötkin painottivat tiedollista ohjausta.

Suomen Akatemia korosti, että kestävää tuotantoa ja kulutusta koskevaan tiedon tuotantoon tulisi liittää myös pedagoginen ja popularisoiva näkökulma. Suomen Akatemian mukaan esimerkiksi perustutkimuksellisissa ohjelmahankkeissa popularisointi ja opetusmateriaalin tuottaminen kestävästä tuotannosta ja kulutuksesta voitaisiin ottaa mukaan tavoitteenasetteluun jo ohjelmaa valmisteltaessa.

Myös taloudelliset ohjauskeinot saivat lausunnonantajissa kannatusta. Taloudelliset ohjauskeinot saivat ennen kaikkea ympäristöjärjestöiltä varauksettoman kannatuksen. Teollisuuden etujärjestöt eivät juurikaan tuoneet esiin taloudellisia ohjauskeinoja. Ekologisen verouudistuksen kohdalla Elinkeinoelämän keskusliitto muistutti, ettei Suomen tule yksipuolisesti lähteä heikentämään teollisuuden kilpailukykyä verrattuna kilpailijamaihin. Selkeimmin taloudelliselle ohjaukselle perustuva ohjauskeino, joka sai kannatusta yli lausunnonantajien toimialojen, oli maatalouden ympäristötukijärjestelmän kehittäminen EU:n rahastokaudella 2007-2013. Kuntaliitto puolestaan toi voimakkaasti esiin joukkoliikenteen toimintaedellytysten turvaamisen valtiollisin toimin, mikä edellyttäisi taloudellisia instrumentteja.

Hallinnolliselle ohjaukselle perustuva ympäristöpolitiikka ei juuri saanut lausunnoissa huomiota. Kuitenkin esimerkiksi kuntien vastauksissa todettiin, että julkisten hankintojen viherryttämistä on viime vuosina edesautettu ensisijaisesti informatiivisin ohjauskeinoin, mutta käytännön edistysaskeleet ovat jääneet suhteellisen vaatimattomiksi. Julkisiin hankintoihin toivottiinkin tiukempia lainsäädännöllistä ohjausta, millä esimerkiksi Ruotsissa on saatu muutoksia aikaan.

3.5 Lausuntoanalyysiä täydentävien haastattelujen yhteenveto

Lausuntoanalyysiä täydennettiin viidellä yhteiskunnallisessa johtoasemassa olevan henkilön haastattelulla. Haastateltavien (liite 2) näkemykset on yhteenvedossa yhdistetty temaattisiksi kokonaisuuksiksi. Yhteenvedossa ei tuoda esiin kaikkia haastateltavien esittämiä näkökantoja tai yksityiskohtia, vaan tavoite on antaa haastatteluista mahdollisimman kattava kokonaiskuva.

KULTU-ohjelman tavoitteita edistävien rakenteellisten muutosten toteuttaminen

Ohjelmaehdotuksen hyvää pohjatyötä tulisi jatkaa ohjelmallisesti eteenpäin, mistä haastateltavien näkemykset olivat varsin yhteneväiset. Ohjelmaehdotus on syytä säilyttää kokonaisuutena, jotta nähdään ”metsä puilta” eikä yksittäiset toimenpiteet irtoa asiayhteyksistään. Kauppa- ja teollisuusministeriön ja ympäristöministeriön on tehtävä selkeä työnjako siitä, kuinka toimeenpanon vastuut jaetaan. Kultu on erinomainen esimerkki siitä, kuinka ympäristöpolitiikan toteutus koostuu hyvin monisyisestä talouden, ympäristön ja yhteiskunnan vuorovaikutuksesta. Haasteeksi muodostuu se, kuinka ohjelmaehdotuksen toimeenpanossa kyetään hallinnolliset raja-aidat ylittämään.

Ohjelmaehdotuksesta nostettiin esille yhdyskuntarakenteen hajautumisen tuomat ongelmat. Erityisesti pääkaupunkiseudulla kuntien yhteistyön puute kaavoitus- ja liikenneratkaisuissa nähtiin sirpaloittavan yhdyskuntarakennetta. Haastateltavat ehdottivat järeitäkin toimenpiteitä, kuten kuntarakenteen muutoksia, valtion maanomistusten käyttöönottoa pääkaupunkiseudulla, sekä kuntien nykyistä voimakkaampaa ohjausta valtion toimesta.

Suomalaisen palvelutyön kalleudesta usea haastateltava kantoi huolta. Jos kulutus on tarkoitus saada suuntautumaan nykyistä enemmän palveluihin, olisi edellytyksiä luotava esimerkiksi verokannustein. Kestävän kehityksen edistäminen kärsii palvelujen korkeasta hinnasta, jos korjaaminen ja kunnostaminen on kalliimpaa kuin uuden hyödykkeen hankinta. Palvelujen verotuksen kohdalla tosin muistutettiin myös EU:n asettamista rajoitteista innovatiivisen veropolitiikan harjoittamiselle.

Haastateltavat tähdensivät, että nyky-Suomi elää avoimessa maailmantaloudessa, jossa kansallisia toimenpiteitä on tarkasteltava suhteessa kansainväliseen kehitykseen. Toimeenpanon lähtökohdaksi on otettava, että kestävää kehitystä ei ole ilman, että siitä tulee markkinatalouden olennainen osa. Elinkeinoelämän rakenteen kehitys on kestävän kehityksen toteutumisen kannalta ensiarvoisen tärkeää. Hintasuhteita muuttamalla voidaan luoda edellytykset sellaisille pitkäaikaisille kannusteille, että elinkeinorakenne muuttuu kestävään suuntaan. Kannusteet voivat olla sekä lainsäädännöllisiä että taloudellisia. Tiedollisen ohjauksen tehtävä on tuottaa tutkimustietoa taloudellisen ja hallinnollisen ohjauksen oikeaan suuntaamiseen, sekä tarjota valistusta kansalaisille, jotta yhteiskunnassa tarvittavat muutokset voidaan ymmärtää ja hyväksyä.

Innovaatiotoimintaan kannustaminen ohjelman tavoitteiden mukaisesti

Innovaatiot tulisi ymmärtää hyvin laajasti. Liian usein innovaatiot ja varsinkin niiden rahoitus yhdistetään teknologisiin ratkaisuihin, vaikka organisatoriset, sosiaaliset ja toiminnalliset innovaatiot ovat myös avainasemassa. Innovaatioiden edistämisen sudenkuopaksi nostettiin erityisesti tutkimustulosten kaupallistamisen ontuminen. "Kuolemanlaaksoksi" nimitettyä innovaatioiden kehitystyön ja markkinoillepääsyn välistä kuilua tulisi kuroa umpeen toiminnallisin ratkaisuin ja yrittäjyyteen kannustamisella. Yrittäjyyden edistämisen työkaluiksi tuotiin esiin yritystoiminnan aloittamisen byrokratian karsimista sekä rahoituksen hankkimista mm. pääomasijoituksen kautta.

Hankintalainsäädäntö koettiin yhden haastateltavan mukaan riippakivenä innovaatioiden syntymiselle. Julkisen toimijan ollessa hankinnan tilaajana virkamies tulkitsee hankintalainsäädäntöä siten, ettei oma asema vain vaarannu. Esimerkiksi energiasektorilla voitaisiin kunnissa päätyä erilaisiin ratkaisuihin, jos hankintalainsäädäntö mahdollistaisi nykyistä kokonaisvaltaisemman tarkastelun. Hankintalainsäädännön lainvalmistelutyössä tulisi EU-säädösten suomissa rajoissa huomioida innovaatiotoiminnan edistämisen käyttämättömät mahdollisuudet. Tämä voisi edistää KULTU-ohjelman tavoitteiden toteutumista sen lisäksi, että ympäristönäkökulman huomiointia yhtenä kokonaistaloudellisuuden kriteerinä tulee edelleen kehittää.

Suomen hyvä maine kestävän kehityksen ja innovaatiopolitiikan edistämisessä antaa erinomaiset lähtökohdat hakea ratkaisuja, joita muut eivät ole vielä keksineet. Esimerkkinä nostettiin esiin bioenergia. Innovaatioiden on oltava luonteeltaan kansainvälisesti kilpailukykyisiä, vaikka ensimmäinen referenssitoimitus tähtäisikin kotimarkkinoille. Ympäristöviennin nähtiin avaavan uusia markkinoita, joiden hyödyt ovat kolmenlaisia: ensinnäkin Suomen kansallinen kestävän kehityksen taso paranee uusien ratkaisujen myötä, toiseksi ratkaisun myyminen ulkomaille tuo Suomelle kansantuloa ja kolmanneksi ympäristöviennillä voidaan vaikuttaa kohdemaan kestävän kehityksen edistämiseen.

Useimmat haastateltavat nostivat esiin metsäteollisuuden positiivisena esimerkkinä siitä, kuinka tiukentunut ympäristölainsäädäntö yhdistettynä suomalaiseen insinööritaitoon ja teknologiseen kehitykseen on vähentänyt metsäteollisuuden päästöt huomattavan tehokkaasti. Haastateltavat totesivat, että kansainvälistyvässä maailmantaloudessa kansallinen pelivara on pienentynyt aiempaan verrattuna ja räväkkien toimenpiteiden toteutus on vaikeaa. Ennakkoluulottomia ratkaisuja voidaan kuitenkin toteuttaa silloin, jos uskotaan pitkän aikavälin hyötyyn ja löydetään kansallinen rahoitusratkaisu, jolla välivaihe rahoitetaan.

Tutkimus- ja kehittämistoiminnan sekä innovaatioiden investointipäätösten aikajänteiden jatkuva lyhentyminen koettiin ongelmalliseksi. Vaarana on, että kaikki tekijät eivät tule huomioiduksi päätöksiä tehtäessä. Jos päätöksiä tehtäisiin pidemmälle tähtäimellä ja kaikki vaikutukset huomioon ottaen, niin tehtävät päätökset saattaisivat olla toisennäköisiä.

Määrälliset tavoitteet, aikataulut ja sitoutuminen ohjelman mukaiselle kehitykselle

Kansalaisyhteiskuntaa on KULTU:n näkökulmasta vaikea nähdä ehjänä kokonaisuutena, koska ohjelmaehdotuksen aihealueet ovat laajat aina tuotannollisista ratkaisuista viranomaistoimintaan. Lukuisat toimenpiteet ulottuvat kuitenkin sisällöllisesti ihmisten arjen elämänalueille, mikä nostaa informaatio-ohjauksen tärkeään rooliin. Haettaessa ihmisten hyväksyntää ohjelmaehdotuksen toimenpiteille, on tiedollisella ohjauksella lisättävä kansalaisten ymmärtämystä muutosten välttämättömyydestä. Suomessa on hyvät edellytykset keskustella asioista, mutta tarkastelu on usein liian suppeaa yhden näkökannan esittelyä. Median uutisointitapa kritisoitiin siitä, että usein vain negatiiviset ilmiöt ylittävät uutiskynnyksen ja analyyttinen kokonaisote sekä globaalien ilmiöiden syy-yhteyksien tarkastelu puuttuu. Myös ympäristöviranomaiset saivat moitteita siitä, että viranomaiset eivät osaa kommunikoida ihmisten kanssa. Ohjelman toimeenpanossa piilee vaara, että ihmisille tulee vastarintareaktio, jos asiat esitellään kielteisellä tavalla. Erään haastateltavan sanoin toimeenpanossa tulisi pyrkiä "myrskytuulesta päiväpaisteohjailuun."

Kansallisen toimeenpanon kannalta hallinnolliset rajat ylittävä yhteistyö on avainasemassa. Toimeenpanosta tulisi luoda prosessi, jossa voidaan ylittää ministeriöiden välinen reviirijaottelu sekä budjettikehysajattelu. Hallitukselle esiteltäessä toimenpide-ehdotuksien seurantavastuu olisi oltava selkeästi jaettu kauppa- ja teollisuusministeriön ja ympäristöministeriön välille ja ohjelmalle tulisi muodostaa vastuuministeriöiden viranomaisista koostuva yhteistyö- tai seurantaryhmä. KULTU-

ohjelma on nostettava esiin erityisesti seuraavissa hallitusneuvotteluissa. Jos ohjelman toimeenpanon vastuita ei kyetä nimeämään ja päämääriä osoittamaan, on vaara, että tavoitteista jäädään yhä kauemmaksi.

Vaikka kyse on kansallisesta toimenpideohjelmasta, on tavoitteiden ja toimenpiteiden tarkastelussa peilattava kansainvälistä kehitystä. Siitä huolimatta, että ympäristönäkökulmalla ja kestävällä kehityksellä voidaan rakentaa uutta kilpailukykyä ja markkinoita, todettiin se samalla myös kustannusrasitteeksi. Haastateltavat toivat esiin aidon huolen ilmastomuutoksen seurauksista. Samassa yhteydessä kuitenkin todettiin, että Kioton sopimuksen kaltaisiin kansainvälisiin sopimuksiin tarvittaisiin mukaan kaikki kansakunnat, jotta voitaisiin toteuttaa kansallisesti nykyistä tiukempaa ympäristöpolitiikkaa. Ydinkysymykseksi tuntuu muodostuvan se, kuinka löytää kansainvälistyvässä maailmantaloudessa toimivalle Suomelle sellaiset kansalliset kannustimet, että ympäristöhaasteeseen vastaaminen voitaisiin nähdä mahdollisuutena eikä rasitteena.

4. Johtopäätökset

Johtopäätöksiä laadittaessa on koottu lausunnonantajien keskeiset viestit ehdotetusta ohjelmasta. Tulkinnoissa on hyödynnetty myös lausuntoanalyysiä täydentävissä haastatteluissa esitettyjä näkemyksiä.

Ehdotetun ohjelman voi nähdä yleisenä visiona, joka kertoo, mihin suuntaan kehitystä tulee viedä. Tästä näkökulmasta katsottuna ohjelma on keskustelun alku ja ehdotetut toimenpiteet esimerkkejä niistä keinoista, joiden avulla voidaan edetä kohti visiota. Toisaalta ohjelman voi nähdä kattavana keinokokoelmana, joka vie kehitystä toivottuun suuntaan. Tästä näkökulmasta katsottuna ohjelman toimeenpano edellyttää hyvin konkreettisia toimia. Lausunnonantajat ja haastateltavat näkivät ohjelman ennen kaikkea yleisenä visiona.

Laaja-alaisen toimikunnan päätyminen yksimieliseen ohjelmaehdotukseen koettiin hyvänä pohjana työn jatkolle. Useat lausunnonantajat ymmärsivät toimikunnan työn haasteellisuuden ja korostivat, että Suomi toimii tiennäyttäjänä toteuttaessaan Johannesburg 2002 -konferenssissa sovitun toimenpiteen laatia kansallinen ohjelma kestävän kulutuksen ja tuotannon saavuttamiseksi. Samalla kuitenkin eräät lausunnonantajat viestittivät, että Suomi voisi myös jättää edelläkävijän roolin osittain muille. Tämä kuvastaa huolta kilpailukyvystä. Haastatteluissa edelläkävijän rooli nousi esille positiivisena mahdollisuutena, ottaen kuitenkin huomioon yhä kansainvälistyvän talouden asettamat reunaehdot.

Ohjelman perusajatus on, että toivottu kehitys voidaan käynnistää tarjoamalla eri toimijoille uutta tai uudella tavalla jäsentynyttä tietoa. Voimakkaampaa ohjausta, eräitä verrattain lieviä taloudellisia ohjauskeinoja lukuun ottamatta, ohjelmaan ei juuri sisälly. Haastatteluissa ja lausunnoissa korostui kuitenkin tarve viedä ohjelmaa eteenpäin tunnistamalla alueita, joilla konkretisoidaan toimenpiteet ja joita varten tunnistetaan tekijät, aikataulut ja käytettävät voimavarat. Toteuttamismahdollisuuksia arvioitaessa haasteiksi nousivat lausuntojen perusteella toimenpidekategorioiden suuri määrä, sekä priorisoinnin, aikataulujen, rahoituksen ja määrällisten tavoitteiden puuttuminen. Myös useat haastateltavista korostivat tarvetta esittää toimenpiteet "KULTU-yhteydessä" niin, että yleistavoite pysyy ajankohtaisena. Yksittäisten erillisten ehdotusten edistäminen nähtiin selvästi vaikeampana tehtävänä. Laajemmasta yhteydestä irrotettuina ne voivat jäädä muiden päivänpolttavien tarpeiden ja kysymysten alle.

Yleinen johtopäätös on, että toteuttaminen on vaativa tehtävä. Vaikka ohjelma syntyi yksimielisenä, sen pitäminen ajankohtaisena yhteiskunnallisessa keskustelussa on haasteellista. Lausuntoihin sisältyvät jännitteet ja ohjelman yleisyys voivat johtaa siihen, että ohjelma unohdetaan nopeasti, jos ohjelmasta vastaavat ministeriöt eivät edistä sitä aktiivisesti eivätkä ylläpidä sitä kokonaisuutena. Haastattelut tukivat tätä johtopäätöstä. Eräät helposti toteutettavat toimenpiteet toteutuvat todennäköisesti myös ilman ohjelman ylläpitämää kehystä, mutta ne ovat toimenpiteinä riittämättömät saavuttaakseen ohjelman kunnianhimoiset tavoitteet.

Ohjelman toimenpiteet kattavat laajan alueen. Ongelmana voidaan pitää sitä, että ohjelmaehdotuksen tiedolliseen ohjaukseen painottuvat 73 toimenpide-ehdotusta esitetään ohjelmassa keskenään tasavertaisina, vaikka on ilmeistä, että osa keinoista voi korkeintaan antaa lisätukea muutoksille, kun taas toiset ovat tavoiteltujen muutosten edellytyksiä.

Tietoon tukeutuvien ohjauskeinojen merkitys painottui selkeästi toimikunnan esityksestä annetuista lausunnoista. Toimiala tai tausta eivät vaikuttaneet painotuksiin. Tiedollista ohjausta painottivat niin julkishallinto, kunnat, tutkimus kuin etu- ja kansalaisjärjestötkin. Tämä kuvastaa sitä, että tiedollisesta ohjauksesta on helppo päästä yhteisymmärrykseen, koska kukaan ei vastusta tiedon lisäystä. Tärkeimmäksi aihealueeksi priorisoitiin "Tuotantoa materiaalia ja energiaa säästäen" ja yksittäisistä

toimenpide-ehdotuksista kannatusta saivat mm. materiaalitehokkuuden palvelukeskus, oman kulutuksen havainnolliset mallit ja kuluttajille suunnatut viestintäkampanjat. On kuitenkin ilmeistä, että tiedolliseen ohjaukseen perustuvat keinot eivät ole riittäviä, mikäli tavoitteena on kanavoida kohoava elintaso tavaroiden sijasta palvelujen kuluttamiseen. Toteutuksessa joudutaan myös tarkastelemaan ns. rebound -ilmiötä, joka liittyy jatkuvaan kulutuksen kasvuun. Esimerkiksi lisääntyvä vapaaaika ja käytettävissä olevat tulot kanavoituvat yleensä tavalla tai toisella lisäkulutukseen. Haaste on, kuinka elämänlaatu voitaisiin kokea muuna kuin aineellisena kuluttamisena. Pelkkä tiedollinen ohjaus ei muutosta toteuta. Se voi korkeintaan luoda otollisemman maaperän muutokselle ja tukea muiden ohjauskeinojen käyttöä. Esimerkiksi materiaalitehokkuuden palvelukeskuksen tueksi tulisi myös kehittää vahvempaa ohjausta.

Hintasuhteita muuttamalla voidaan vaikuttaa tietoa tehokkaammin käyttäytymiseen. Taloudelliset ohjauskeinot ovat kuitenkin informaatio-ohjausta haasteellisempia, koska ne vaikuttavat välittömästi eri ryhmien etuihin. Haastatteluissa korostui taloudellisen ohjauksen merkitys, mutta myös sen haasteet ja rajoitukset, jotka liittyvät kansainväliseen talouteen sekä EU:n harmonisointitavoitteisiin. Lausunnot osoittivat, että osaa uudistuksista vastustetaan, vaikka yhteiskunnallisen keinovalikoiman laajentamista periaatteessa kannatettaisiinkin.

Kielteisten vaikutusten pelko voi estää kokeiluja ja asetettuja tavoitteita tukevia yhteiskunnallisia innovaatioita voi jäädä tästä syystä syntymättä. Taloudelliset ohjauskeinot saivat ennen kaikkea ympäristöjärjestöiltä varauksettoman kannatuksen. Haasteena on luoda edellytyksiä taloudellisen ohjauksen kokeiluille, jotka saavuttavat laajan hyväksynnän koko yhteiskunnassa. Tämä edellyttää taloudellisen ja tiedollisen ohjauksen tehokasta yhdistämistä. Ohjelman toteutuksen kannalta on olennaista, että ylläpidetään yhteiskunnallinen keskustelu taloudellisesta ohjauksesta. Kehitystä voidaan suunnata taloudellisen ohjauksen avulla, mutta mahdollisuuksien löytäminen edellyttää uusia poliittisia avauksia. Liikenteen ja energian käytön ohjaus sekä jätehuolto ja tuottajan vastuu ovat alueita, joilla taloudellinen ohjaus on perusteltavissa sekä taloudellisesti että monien erilaisten ympäristö- ja terveystavoitteiden avulla.

Perinteisesti hallinnolliselle ohjaukselle pohjautuva ympäristöpolitiikka jäi ohjelman painotuksista johtuen myös annetuissa lausunnoissa selkeään sivurooliin. Informatiivisten ja taloudellisten ohjauskeinojen painottuminen heijastelee ympäristöpoliittisen painopisteen muutosta tuotantolähtöisestä hallinnollisesta ohjauksesta kohti tuotelähtöistä ennakoivaa ympäristöpolitiikkaa. Vaarana kuitenkin on, että lainsäädännöllisen hallinnollisen ohjauksen erittäin tärkeä rooli kestävän tuotannon ja kulutuksen ohjauksessa jätetään kehittämättä, jos keskitytään liian voimakkaasti pelkkään tiedolliseen ja muuhun vapaaehtoiseen ohjaukseen. Viranomaisilla on ratkaiseva rooli lainsäädännön kehittämisessä. Ohjelmaehdotuksen tavoitteiden toteutuminen edellyttää "KULTU-näkökulman" sisällyttämisen lainsäädännön valmisteluun ja arviointiin.

Teknologiaa ja innovointia sekä Suomen kansainvälistä roolia käsittelevät luvut saivat lausunnoissa erittäin vähän huomiota osakseen. Kuitenkin nämä tekijät tunnustetaan tärkeiksi ohjelman tavoitteiden saavuttamisen kannalta. Teknologiaa ja innovointia koskevien lausuntojen niukkuutta selittänee se, että esimerkiksi toimenpidekategoriassa "Tuotantoa materiaalia ja energiaa säästäen" teknologia nähdään sisäänrakennettuna toimeenpanon instrumenttina, jolloin teknologia ei tarvitse omaa erillistä lukuaan. Ongelmana voi kuitenkin olla se, että teknologia ja innovointi nähdään liiankin helposti ohjattavina tiettyyn ennalta määrättyyn tavoitteeseen. KULTU -toimikunnan yleistavoitteiden saavuttamiseksi voi olla tärkeämpää kannustaa laajalti innovaatioihin "KULTU-hengessä", joihin sisältyy myös muuta kuin teknologiaa.

Yhteiskunnallisiin innovaatioihin kannustaminen on usein vaikeampaa kuin teknisten innovaatioiden synnyttäminen. Yhteiskunnalliset innovaatioiden tukeminen edellyttää rakenteellista joustavuut-

ta ja myös julkisen vallan ja yksityisen toiminnan välisten rajojen uudelleen arviointia. Tämän tulisi näkyä myös uudistettaessa oikeudellis-hallinnollista ohjausta.

Monet lausunnonantajat korostivat Suomen roolia edelläkävijänä kestävän kehityksen huomioinnissa sekä globaalia vastuuta. Kansainvälistä roolia käsitelleet toimenpiteet eivät kuitenkaan saaneet lausunnoissa juuri huomiota. Tämä voi johtua siitä, että kansainvälisyys ja globaali vastuu nähdään läpäisevinä kysymyksinä, joiden tulisi näkyä kaikissa toimenpiteissä eikä vain erillisinä toimenpiteinä. Ongelmaksi voi kuitenkin muodostua se, että kun laajoja läpäiseviä periaatteita on monta ne ovat todennäköisesti osittain ristiriidassa keskenään. Ne otetaan silloin huomioon yleisellä tasolla, mutta eivät välity toimenpiteisiin saakka.

Kuinka ohjelmaehdotuksesta tulisi edetä käytäntöön? Ohjelman taustamuistiossa on kartoitettu joukko kysymyksiä ja mahdollisuuksia. Ensiarvoisen tärkeää on löytää ehdotettujen ja priorisoitujen toimenpiteiden toteutukselle oikeat osoitteet sekä tavat, joilla voidaan todentaa ja seurata edistymistä tavoitteita kohti. Esimerkiksi Valtakunnallisen jätesuunnitelman laadinnassa voidaan huomioida tiettyjä toimenpiteitä ja EU:n energiatehokkuusdirektiivin toimeenpano puolestaan edesauttaa joidenkin toimenpiteiden toteutumista. Tällaiset jo käynnissä olevat prosessit tulee systemaattisesti käydä läpi koko ohjelman näkökulmasta. Haasteena on sisällyttää näihin prosesseihin ohjelman toteutumista tukevia piirteitä kuten kannustamista innovaatioihin ja luonnonvarojen käytön huomattavaan tehostamiseen. Ohjelma on vietävä eteenpäin ohjelmakokonaisuutena viitaten sen yksimieliseen hyväksymiseen toimikunnassa. Samalla siihen kirjatut periaatteet on sisällytettävä nykyisiin instituutioihin, muuttamalla niitä sisällöllisesti. Tämä voi luoda edellytyksiä myös radikaaleille innovaatioille.

Ohjelmassa on 11 varsinaista aihealuetta. Jokaisella alueella on esitetty 5-9 toimenpide-ehdotusta, joista osa on hyvin laajoja ohjelmallisia julistuksia. Niiden samanaikainen edistäminen yhtä suurella painolla on käytännössä mahdotonta. Vaikka toimenpiteille on tunnistettu pääasialliset vastuutahot, on todennäköistä, että osa toimenpiteistä jää vähälle huomiolle. Ohjelman toteutuksen kannalta olisi olennaista tunnistaa ja ryhtyä toteuttamaan niitä toimenpiteitä, jotka poistavat ohjelman tavoitteiden saavuttamisen rakenteellisia esteitä. Näille toimenpiteille kannattaisi laatia monien lausunnonantajien ja haastateltujen peräänkuuluttamia aikatauluja ja resurssisuunnitelmia sekä asettaa selkeitä tavoitteita. Silloin päähuomio kiinnittyy tekijöihin ja toimenpiteisiin, jotka ohjaavat yhdyskuntarakennetta ja rakentamista, vaikuttavat liikenteeseen ja tuotantorakenteeseen, ja muovaavat kulutuskäyttäytymistä. Osa toimenpiteistä voi vaikuttaa suoraan, osa luo muutoksille edellytyksiä vahvistamalla tietoa ja taitoja tai tukemalla arvomuutosta.

Suomi on kolmesti peräkkäin sijoittunut maailman kärkeen, kun World Economic Forum on vertaillut maailman maiden ympäristöllistä kestävyyttä ja juuri Suomen aloitteesta Johannesburgin kokouksessa vuonna 2002 päätettiin laatia kansalliset kestävän tuotannon ja kulutuksen ohjelmat. Edelläkävijän rooli ei välttämättä ole helppo, mutta muut seuraavat Suomen toimia sitäkin kiinnostuneempina. Jos tässä tilanteessa pidetään tiukasti kiinni nykyisestä tuotanto- ja kulutusrakenteesta, on vaarana ettei sopeuduta muuttuviin olosuhteisiin. Tämä on todennäköinen seuraus, jos luotetaan liikaa pelkkään tiedolliseen ohjaukseen kuten monet lausunnonantajat tuntuvat tekevän. Silloin Suomi voi jäädä kehityksessä jälkeen niin ympäristöllisessä kuin taloudellisessa ja yhteiskunnallisessa mielessä.

Edelläkävijän tulisi ennakkoluulottomasti uskaltaa toteuttaa ratkaisuja, jotka pitkällä aikajänteellä todennäköisesti lisäävät hyvinvointia. Yksi keino on taloudellisen kilpailukyvyn ylläpitäminen innovaatioiden avulla, mutta kyse on myös riskinotosta. Yksiselitteistä oikeaa ratkaisua ei ole. Riskien ja mahdollisuuksien syvällinen analysointi tulisi olla olennainen osa ehdotetun ohjelman toimeenpanoa. Seurannassa tulee arvioida tehtyjä ratkaisuja systemaattisesti ja myös luoda valmiuksia uusille toimenpiteille ohjelman yleisen vaikuttavuuden varmistamiseksi.

LIITE 1: Lausuntopyyntökirje KULTU –ohjelmaehdotuksesta eri sidosryhmille

YMPÄRISTÖMINISTERIÖ
MILJÖMINISTERIET
MINISTRY OF THE ENVIRONMENT

Päiväys Datum	Dnro Dnr
30.6.2005	YM048:00/2003

Jakelussa mainituille

Viite
Hänvisning

Asia
Ärende
Lausuntopyyntö ehdotuksesta Suomen kansalliseksi ohjelmaksi kestävän kulutuksen ja tuotannon edistämiseksi (KULTU-ohjelma)

Lausuntopyyntö ehdotuksesta suomen kansalliseksi ohjelmaksi kestävän kulutuksen ja tuotannon edistämiseksi (KULTU-ohjelma)

Suomessa on valmistunut ehdotus kansalliseksi ohjelmaksi *kestävien kulutus- ja tuotantotapojen* edistämiseksi. Ohjelman on laatinut ympäristöministeriön sekä kauppa- ja teollisuusministeriön asettama laajapohjainen toimikunta (KULTU-toimikunta). Puolitoista vuotta kestäneen ohjelmatyön puheenjohtajana toimi Helsingin yliopiston kansleri Kari Raivio. Ohjelmaehdotus luovutettiin ympäristöministeri Jan-Erik Enestamille ja kauppa- ja teollisuusministeri Mauri Pekkariselle 16.6.2005.

KULTU-ohjelma sisältää kaikkiaan 73 ehdotusta toimenpiteiksi, joilla kulutuksen ja tuotannon kestävyyttä parannetaan ekologisesti, taloudellisesti ja sosiaalisesti. Toimenpide-ehdotukset koskettavat laajasti yhteiskunnan eri sektoreita.

Teillä on nyt mahdollisuus lausua mielipiteenne ohjelmasta. Erityisesti pyytäisimme teiltä palautetta seuraavista kysymyksistä:

1. Mitä aihealueita ja toimenpiteitä tulisi priorisoida?
2. Mitkä toimenpiteet ovat keskeisiä organisaationne toimialalla, ja mitkä ovat niiden toteuttamismahdollisuudet?
3. Kuinka priorisoimianne toimenpiteitä tulisi kehittää eteenpäin?

Lausunnot pyydetään toimittamaan 25.8.2005 mennessä osoitteeseen Ympäristöministeriö, Kasarmikatu 25, PL 35, 00023 VALTIONEUVOSTO.

Parhain terveisin,

Pekka Jalkanen
Ylijohtaja

JAKELU

Liikenne- ja viestintäministeriö
Maa- ja metsätalousministeriö
Oikeusministeriö
Puolustusministeriö
Sisäasiainministeriö
Sosiaali- ja terveysministeriö
Työministeriö
Ulkoasiainministeriö
Valtiovarainministeriö
Helsingin kaupunki
Espoon kaupunki
Vantaan kaupunki
Kuntaliitto
Kirkkohallitus
Elintarvikevirasto
Ilmailulaitos
Kuluttajavirasto
Ratahallintokeskus
Tiehallinto
Motiva
SITRA
Tekes
Stakes
Suomen Akatemia
Kehitysyhteistyön palvelukeskus ry
Suomen ympäristökeskus
Kuluttajatutkimuskeskus
Elinkeinoelämän tutkimuslaitos
Valtion taloudellinen tutkimuskeskus
Pellervon taloudellinen tutkimuslaitos
Valtion teknillinen tutkimuskeskus
Teknillinen korkeakoulu
Teknillisen korkeakoulun Yhdyskuntasuunnittelun tutkimus- ja koulutuskeskus
Oulun yliopisto, Thule-instituutti
Turun kauppakorkeakoulu, Tulevaisuudentutkimuskeskus
Helsingin kauppakorkeakoulu
Metsäntutkimuslaitos
Tilastokeskus
Elintarviketeollisuus ry
Maa- ja metsätaloustuottajain keskusliitto MTK ry
Svenska lantsbruksproducenternas centralförbund rf
Teknologiateollisuus ry
Elinkeinoelämän keskusliitto ry
Suomen Kaupan Liitto ry
Kemianteollisuus ry
Rakennusteollisuus RT ry
Suomen toimitila- ja rakennuttajaliitto RAKLI ry
Finbio ry
Suomen ammattiliittojen keskusjärjestö ry
Toimihenkilökeskusjärjestö STTK ry
AKAVA ry
Suomalaisen työn liitto ry
Mainonnan eettinen neuvosto
Suomen Kuluttajaliitto ry
Kuluttajat-Konsumenterna ry
Suomen luonnonsuojeluliitto ry
WWF ry
Natur och miljö rf
Maan ystävät ry
Dodo - Tulevaisuuden elävä luonto ry
Greenpeace ry
Suomen ympäristökasvatuksen seura ry
Naisjärjestöt yhteistyössä - Kvinnoorganisationer i samarbete NYTKIS ry
Jätelaitosyhdistys ry
Marttaliitto ry
Nuorisoliitto Allianssi ry
Suomen 4H-liitto ry
Suomen partiolaiset - Finlands Scouter ry
Finfood - Suomen ruokatieto ry
Ympäristöasiantuntijoiden keskusliitto ry

LIITE 2: Lausuntoanalyysiä täydentävät haastattelut

- Oikeuskansleri Paavo Nikula, 31.10.2005
- Valtiosihteeri Raimo Sailas, valtiovarainministeriö, 8.11.2005
- Ministeri Christoffer Taxell, EK:n hallituksen puheenjohtaja, 16.11.2005
- Pääjohtaja Veli-Pekka Saarnivaara, TEKES, 23.11.2005
- Yliasiamies Esko Aho, SITRA, 23.11.2005